

УДК 94:614«1941–1955»

**ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ НАЧАЛЬНИКА
ПОЖЕЖНОЇ ОХОРОНИ М. ХАРКІВ
МИКОЛИ ВАСИЛЬОВИЧА МИХАЙЛОВА**

**THE LIFE AND ACTIVITIES OF THE CHIEF
OF THE FIRE DEPARTMENT OF KHARKOV
MYKOLA VASYLIYOVYCH MYKHAILOV**

Харламов М. І.,

кандидат історичних наук, доцент, доцент
кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін,
Національний університет цивільного
захисту України (Харків, Україна), e-mail:
mike1982kharlamov@gmail.com, ORCID:
ID 0000-0002-5289-0290

Kharlamov M. I.,

Ph.D. (historical sciences), Associate Professor,
Associate Professor of department of social and
humanitarian disciplines of the National university of
civil protection of Ukraine (Kharkiv, Ukraine), e-mail:
mike1982kharlamov@gmail.com, ORCID:
ID 0000-0002-5289-0290

Метою дослідження є розгляд життя і роботи Миколи Михайлова, одного з професіоналів пожежної справи України, брандмейстера міста Харків у період другої світової війни та у повоєнний період. Розглядаються невідомі раніше факти арешту, слідчих дій, відбування покарання М. В. Михайлова. В статті використовувалися проблемно-хронологічний, біографічний та історико-системний методи дослідження, що надали можливість об'єктивно підійти до аналізу вказаних наукових аспектів. Дана наукова стаття базується на малодосліджених друкованих виданнях пожежного спрямування, а також матеріалах кримінальної справи М. В. Михайлова, що знаходиться у Галузевому архіві Служби безпеки України у Харківській області.

Ключові слова: Микола Васильович Михайлов, брандмейстер, окупація, співпраця, арешт, репресії.

The purpose of the study is to consider the life and work of Mykola Mykhailov, one of the professional firefighters in Ukraine, the fire brigade chief of the city of Kharkiv during the Second World War and in the post-war period. The earlier unknown facts of the arrest, investigative actions, detention of imprisonment M. V. Mykhailova are considered. The article used problem-chronological, biographical and historical-system research methods, which gave an opportunity to approach objectively the analysis of these scientific aspects. This scientific article is based on poorly investigated printed publications of fire direction, as well as materials of the criminal case M. V. Mykhailova, located in the Sectoral Archive of the Security Service of Ukraine in the Kharkiv region.

Keywords: Mykola Vasyliiovych Mykhailov, fire brigade, occupation, cooperation, arrest, repression.

Слід сказати, що вивчення життя репресованих керівників пожежної справи УСРР є такою науковою тематикою, що майже не розглядалася українськими науковцями. Окремі питання цього напрямку у своїй роботі піднімали П. П. Клюс, В. Г. Палюх, В. П. Пустомельник [2]. В роботі «Василь Флорович Смирнов (1881–1938 рр.) – трагічна доля помічника начальника Харківського пожежного технікуму» [4] М. І. Харламова, було схарактеризовано особливості життя одного з пожежних керівників Харківщини. Аналіз діяльності деяких українських пожежних фахівців проводився у роботі «Пожарные Харьковщины» [3], там була інформація і про брандмейстера міста Харків Миколу Михайлова. Однак у зазначених роботах було вказано, що М. В. Михайлов був розстріляний радянськими каральними органами під час другої світової війни.

Нами були знайдені, раніше не доступні, архівні джерела, звідки ми дізналися про долю Миколи Михайлова у період окупації німецькими військами м. Харків та у 1945–1955 роках. Вказана наукова проблематика, на нашу думку, безперечно, має науково актуальний характер, оскільки проливає світло на долю непересічного фахівця пожежної справи України – Михайлова Миколи Васильовича. Метою даної роботи є розгляд життя та діяльності М. В. Михайлова, брандмейстера м. Харків у 1941–1955 роках.

Микола Васильович Михайлов працював на різних керівних посадах у установ пожежної охорони Харкова з 1914 до 1931 року. З 1931 року (після ув'язнення) по 1939 рік він перебував у виправних таборах та будівництвах народного господарства за межами України. У 1939 році знову вертається до Харкова і починає працювати керівником пожежної озброєної вахтерської охорони комбінату імені Дзержинського, де пропрацював до липня 1941 року. З липня 1941 по вересень 1941 року – переводиться на посаду пожежного інспектора Української інспекції наркомату промисловості та будматеріалів УРСР [1, арк. 18–18зв].

У вересні 1941 року Михайлова було звільнено з роботи через «неблагонадійність», він був судимий раніше за політичною статтею. Про це він казав наступне: «Після семи років моєї служби у якості вільнонайманого працівника на відповідальних адміністративних посадах в системі НКВС, я опинився неблагонадійним, не відчуваючи за собою провини. Був звільнений тоді, коли розпочалася евакуація з Харкова. Опинившись за бортом, без служби я опинився на окупованій території. Авжеж, якби я не був звільнений, то як і усі співробітники евакуюювався без роботи та засобів до існування, не отримавши місця призначення в евакуації, маючи дружину, двох батьків–інвалідів я пішов на роботу до німців» [1, арк. 172–172зв].

На початку листопада 1941 року після звернення до німецького управління пожежної охорони та консультації з обербрандиректором Толкачовим Михайлова було призначено брандмайором (відповідальною особою за пожежогасіння, профілактику, набір співробітників до пожежних команд). Після конфлікту з Толкачовим (останній крав продовольство, не компетентно вів організацію пожежної справи) Миколу Васильовича було звільнено, але після втручання німецької адміністрації, коли підтвердилися факти злочинності Толкачова – Михайлова у липні 1942 року було призначено начальником пожежної охорони міста Харків [1, арк. 14]. На цій посаді Михайлов робив до серпня 1943 року, тобто до приходу у Харків радянських військ.

Третього серпня 1943 року начальник пожежної охорони Михайлов отримав від німецького куратора з пожежних справ Баденберга настанову підготувати списки особового складу пожежних команд і пожежний інвентар та повідомити вогнеборців про можливу евакуацію до Німеччини. Списки були складені, пожежні попереджені і вже дев'ятого серпня 1943 року 16 автомобілів та 80 осіб пожежних працівників виїхали на захід. Разом з Михайловим

від радянських військ втікли наступні пожежні (зі слів М. В. Михайлова) – Аушев, Солдатенко, Кривоносов, Найденов, Мурашков, Диденко, Лаптії Петро, Лаптії Володимир, Гензель, Матушкін, Лювердяк, Купріянов, Пенкін, Соболев, Зуєв, Калмаков, Гончаров Леонід, Гончаров Костянтин, Курус Олена, Козлітін, Жуков, Губарєв, Проскурін, Державін, Іваненко, Терещенко, Гладкій. Прізвища інших брандмайор не згадав [1, арк. 143в].

Михайлов з німцями доїхав до міста Вінниця, де і почав працювати за пожежним фахом на м'ясокомбінаті. Після евакуації заводу пожежних працівників було направлено до розподільчих таборів на території Польщі (м. Пабіяне, м. Вроцлав, м. Глогау, м. Боесков). Після чого він був переведений до міста Берлін, де й працював пожежним до приходу радянської армії навесні 1945 року [1, арк. 15]. У травні 1945 року Микола Васильович був зарахований до 149 запасний полк, у якому прослужив до 1 червня того ж року. Незабаром був – направлений на збірний пункт для радянських репатріантів, на якому також працював начальником пожежної охорони. Потім транзитом через місто Ковель приїхав до Харкова [1, арк. 12].

Другого жовтня 1945 року Михайлов Микола Васильович був заарештований ОКР УНКВС «Смерш» Харківської області. Згідно постанови на арешт Михайлову М. В. інкримінувалося, що він «з наближенням німецьких військ у 1941 році навмисне не евакуювався вглиб країни. Проживаючи на тимчасово окупованій, німецькою владою був призначений Начальником управління пожежної охорони (УПО) м. Харків, де пропрацював з жовтня 1941 року по серпень 1943 року. Перебуваючи на посаді начальника УПО усіяло допомагав організації та відновленню пожежних команд міста. Уся зроблена ним робота була схвалена окупантами... Михайлов проводив профашистську агітацію, закликаючи співробітників УПО до надання допомоги німцям. Усіяло вихваляв німецький фашизм та лаяв заходи Радянської влади. Михайлов проводячи в життя накази німців, брав активну участь у прийнятті присяги на вірність службі Гітлеру. Як німецький приспівник отримав зброю у знак вдячності від окупантів. У серпні місяці 1943 року керував евакуацією автотранспорту, пожежного знаряддя та особового складу до Німеччини. У результаті чого було вивезено 18 автомобілів, різний пожежний реманент, 65 пожежних. Таким чином, з приходом Червоної армії місто Харків залишилося без засобів пожежогащення» [1, арк. 33в].

В результаті розслідування сталінські працівники НКВС звичайно, що «довели» провину брандмейстера Харкова, і вироком військового трибуналу у МВС Харківської області від 19 грудня 1945 року Михайло Микола Васильович отримав 15 років каторжних робіт з ураженням у правах та конфіскацією майна. І хоча він подавав касаційну скаргу з метою перегляду вироку, її залишили без уваги [1, арк. 161].

Відсидівши 10 років у сибірських таборах Микола Васильович у 1955 році подав прохання про зменшення терміну ув'язнення, у якому детально описав свої злочини та обставини за яких

він отримав вирок у 1945 році. Він зазначав, що добросовісно відбув дві третини строку покарання, добре працював на корисних державі посадах і з огляду на зрілий вік – 62 роки та інвалідність просив звільнити його [1, арк. 165]. Прохання було почуто і 11 жовтня 1955 року рішенням військового трибуналу Київського військового округу його було звільнено з під варті. Вирок суду від 1946 року визнавався справедливим, але постфактум змінювався термін ув'язнення [1, арк. 186]. За новим рішенням суду термін ув'язнення мав складати 10 років, які Михайлов вже на той час відбув.

За своє життя Микола Васильович Михайлов відзначався вимогливістю та високим рівнем підготовки у пожежній справі. Він показав себе з найкращого боку на різних посадах керівників пожежної охорони міста Харків у міжвоєнний період. Однак подекуди жорстока машина тоталітарного ладу СРСР не дивлячись на заслуги людей, якщо і не знищувала їх, то позбавляла засобів для існування. Так звільнивши з роботи Миколу Михайлова напередодні другої війни, професіонала пожежної справи, змусила останнього йти на співпрацю з німецькими окупаційними військами. За що вже після війни його було у третій раз в житті заарештовано та відправлено до сталінських таборів у Сибіру. Не дивлячись на всі жахи таборів ГУЛАГу Михайлов у середині 1955 року зміг добитися звільнення з табору. Справа істориків є у відновленні історичної правди, у поверненні з забуття імен жертв репресій тоталітарного радянського режиму. У подальших наукових розвідках можливий аналіз життя та діяльності Рижова Миколи Олексійовича – першого начальника Всеукраїнських курсів пожежних техніків у місті Харків у 1920–1921 роках.

Список використаних джерел

1. 'Галузевий Державний архів Служби безпеки України у Харківській області', Фонд основний, Спр.19174, 192 арк.
2. Клус, ПП., Палюх, ВГ., Пустомельник, ВП., 1998. 'Кузнєца огнеборцев: Очерк истории Харьковского института противопожарной безопасности. К 70-летию со дня основания', Харьков: *Фолио*, 272 с.
3. Клус, ПП., Палюх, ВГ., 2006. 'Пожарные Харьковщины (очерки, посвященные 350-летию г. Харькова)', Харьков, 332 с.
4. Харламов, МІ., 2018. 'Василь Флорович Смирнов (1881–1938 pp.) – трагічна доля помічника начальника Харківського пожежного технікуму', 2018, *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / Гол. ред. В. М. Вашкевич, К.: «Видавництво «Гілея», Вип.138 (11).

References

1. 'Galuzevyj Derzhavnyj arhiv Sluzhby bezpeky Ukraїny u Harkivs'kij oblasti (Branch State Archive of the Security Service of Ukraine in the Kharkiv region)', Fond osnovnyj, Spr.19174, 192 ark.
2. Kljus, PP., Paljuh, VG., Pustomel'nik, VP., 1998. 'Kuzneca ogneborcev: Oчерk istorii Har'kovskogo instituta protivopozharnoj bezopasnosti. K 70-letiju so dnja osnovanija (Kuznets firemen: Essays on the history of the Kharkov Institute of Fire Safety. To the 70th anniversary of the founding)', Har'kov: *Folio*, 272 s.
3. Kljus, PP., Paljuh, VG., 2006. 'Pozharnye Har'kovshhiny (oчерki, posvjashhennye 350-letiju g. Har'kova) (Kharkiv firefighters (essays on the 350th anniversary of Kharkov))', Har'kov, 332 s.
4. Harlamov, MI., 2018. 'Vasyl' Florovych Smyrnov (1881–1938 rr.) – tragiczna dolja pomichnyka nachal'nyka Harkivs'kogo pozhehnogo tehnikumu (Vasyl Smirnov (1881–1938 biennium) – a tragic fate of the assistant chief of the Kharkiv fire brigade)', 2018, *Gileja: naukovyj visnyk. Zbirnyk naukovyh prac' / Gol. red. V. M. Vashkevych, K.: «Vydavnytstvo «Gileja», Vyr.138 (11).*